
EL PERÍODE HEL·LENÍSTIC.

Característiques generals.

Tan sols a partir de l'obra historiogràfica de J.G.Droysen, és a dir, des de fa encara no un segle i mig, es considera l'època hel·lenística com un període de significació cultural pròpia i unitària. Va ser Droysen qui introduí el terme «hel·lenisme». Els historiadors solen emmarcar-lo entre dues dates: de l'any 323 a.c. en el qual mor Alexandre el Gran, als seus trenta-dos anys (Aristòtil mor el 322), i el 30 a.c. quan, després de la derrota de Marc Antoni i Cleopatra a Accio, Octavi incorpora Egipte a l'imperi com a província.

El què caracteritza hel·lenisme és la gran expansió de tot allò que és grec com element civilitzador.

Es solen admetre diferents períodes al llarg d'aquests quasi tres-cents anys:

- el primer, des del 323 fins al 280 a.c. desintegració de l'imperi conquerit per Alexandre i la fixació de noves monarquies;

- el segon, del 280 al 168 a.c. que correspon a l'esclat de la civilització hel·lenística, quan varis regnes competeixen en esplendor cultural, que conclou amb l'amenaça del poder conqueridor de roma, que s'estén per tot el mediterrani;

- la tercera etapa, del 160 al 30 a.c. que és d'empobriment, amb un progressiu declinar i una submissió cada vegada major a Roma. Només recordar que des del 143 a.c. tota Grècia queda sotmesa a l'autoritat de Roma.

Els termes hel·lenisme o hel·lenístic són derivats del verb grec «hellenínzein», que significa «parlar grec» o «actuar com grec». Va ser la llengua la portadora de les idees i els modes civilitzadors de Grècia, que es va disseminar per tota l'àmplia zona recorreguda per les tropes d'Alexandre. La llengua comú, «Koinè diálektos», va servir a l'expansió de l'esperit grec, amb el seu art, la religió, la literatura, la seva filosofia i la seva ciència. «Grec era ja -com va dir Isòcrates- no tan sols aquell que fos hel·lènic per origen, sinó també tot el que participés de l'educació hel·lènica».

Amb l'esclat de hel·lenisme, a l'aparèixer les noves monarquies i consolidar-se els nous poders fàctics, els horitzons pròxims de la convivència ciutadana van quedar destruïts o esquinçats. Els ciutadans advertien que ja no estaven en les seves mans el destí de la «polis», ni la seva llibertat, sinó que depenien d'un poder superior, d'un monarca o fins i tot de la divinitat Fortuna.

Però hi ha dues notes a recordar: en primer lloc que la crisi de la ciutat no apareix a finals del segle IV, sinó que ve de molt abans i tan sols s'aguditza llavors agònicament. En segon lloc que la ciutat segueix conservant el seu paper com a focus cultural.

Si recordem Plató i Aristòtil i el seu concepte de polis, veurem la diferència que es dona en aquest moment. Pels filòsofs de hel·lenisme l'ideal del savi no té ja un destí cívic, sinó apolític. El que és característic és que ara es pensa en un individu que pot viure al marge de la col·lectivitat cívica i ser feliç. El savi és un cosmòpolita. Els seus deures són ja no els cívics de tal o qual estat, sinó els de tot ésser humà, membre d'una ciutat sense fronteres, sense classes ni compromisos de grup.

Juntament a la crisi política hi ha una crisi més àmplia, que comporta una falta de fe en els Déus antics i en les tradicions. Per això les filosofies es caracteritzen per afirmar-se com a sabers de salvació i com sistemes de creences i de pràctiques. L'individualisme és un tret destacat de l'època.

El caràcter sistemàtic i la conclusió ètica defineixen dos aspectes essencials de les filosofies hel·lenístiques. Al proposar el filosofar com un camí de salvació, amb una finalitat pragmàtica, la d'assegurar la felicitat i la serenitat d'ànim, està clar que convé assegurar la teoria mitjançant el sistema que garanteix l'íntima coherència, no necessitada d'aspectes externs. I també està clar que la saviesa, té una finalitat moral. La felicitat del savi és el «télos», l'últim objectiu, i aquesta felicitat coincideix amb la conducta raonable, justa, i en harmonia amb la nostra natura.

El filòsof no és ja com Sòcrates, un buscador incansable de la veritat, sinó més aviat un predicador d'una veritat ja trobada i provada, en la que creu com en una doctrina de salvació. Per això el tipus ideal ja no és l'investigador, sinó el «sophós», lliure i autàrtic i feliç.

ELS CÍNICS.

Ja antigament es qüestionava als cíncics com una autèntica escola filosòfica, i se'ls considerava com una actitud en front de la societat i la vida. Els cíncics no van fundar una escola, ni van edificar una teoria complicada, amb una lògica, una física i metafísica, ni una ètica amb sòlids dogmes. Filòsofs de carrer, desarrelats, populars, els cíncics signifiquen un rebuig de la cultura i de la civilització superior, i la recerca d'un nou ideal de vida.

Eren anomenats «els gossos». Va ser Diògenes de Sinope qui es va fer famós amb el sobrenom del «gos», ja que tant ell com els seus amics feien en públic allò que es sol fer en privat...Els cíncics, que proposaven un retorn a la natura, i un rebuig de les convencions i artificis de la civilització, van prendre com a exemple el comportament dels animals.

Era una secta de predicadors de carrer, units per una doctrina força senzilla: rebuig de les convencions de la cultura i la urbanitat, retorn a la naturalesa, admetent com a valors fonamentals la llibertat d'acció i de paraula, la virtut individual, l'esforç i l'austeritat, descartant tot tipus de plaer, insistint en l'autosuficiència de l'individu per la subsistència i la felicitat. Rebels més que no pas revolucionaris, prediquen la llibertat radical de l'individu; que no ha de ser sotmesa a altres normes que les de la seva pròpia naturalesa. En això consisteix la virtut o «areté» del savi, que no reconeix cap altra pàtria natural que el món sencer, ni altres lleis vàlides que les de la naturalesa, i no accepta els Déus ni les institucions consagrades per la comunitat.

L'EPICUREISME.

Epicur va néixer a l'illa de Samos l'any 341. Cal destacar que a Colofó, on va residir durant deu anys, va ser alumne de Nausífanos, un filòsof atomista, deixeble de Demòcrit i de l'escèptic Pirró. Encara que més tard va dirigir crítiques i insults apassionats contra Nausífanos, tot sembla indicar que la seva relació amb aquest va ser decisiva per a la seva formació intel·lectual. Després Epicur es traslladà a Mitilene i allà va establir la seva primera escola de filosofia, de curta durada ja que sembla ser que per rivalitats professionals amb els aristotèlics de la ciutat, va haver d'abandonar-la.

L'any 306, quan el filòsof tenia 35 anys, torna a Atenes, ara ja definitivament, per fundar-hi la seva escola. A Atenes viurà voltat d'un cercle d'amics íntims i deixebles, fins a la seva mort trenta-cinc anys després. Per poder impartir la seva doctrina amb independència de tota imposició oficial, Epicur va comprar una casa i, no gaire lluny, un petit terreny, el «jardí». Aquest era més aviat un hort, on demés d'oferir un àmbit perfecte per a les tertúlies i convivència amistoses, servia per al conreu en cas de necessitat. El jardí proporcionava un bon lloc per a la vida intel·lectual a un grup d'amics, entorn a la figura venerada del mestre Epicur. En aquesta escola s'admetien persones de totes les classes socials, fins i tot les dones (cosa insòlita en una escola filosòfica), o esclaus.

Epicur va escriure nombroses obres, uns tres-cents rotlles de paper, segons Diògenes Laerci, de les quals tan sols ens han arribat breus fragments.

1-La «canònica» o les normes del coneixement humà.

La canònica no és una filosofia racional, ni tampoc una lògica en el sentit estricte del terme. Epicur es manifesta en contra de tots els mètodes científics com ara les definicions, les demostracions i les divisions o classificacions. La filosofia del coneixement que ell propugna es limita, doncs, a l'estudi d'unes normes mínimes per mitjà de les quals es pugui establir un criteri de veritat, fonament necessari de tota certesa.

Per a Epicur, l'únic criteri de veritat i el fonament de tota certesa és l'evidència sensible. Aquesta és autosuficient i no pot ser refusada per res. És indubtable que l'error no pot provenir mai de la sensació, puix que les sensacions sempre diuen

la veritat. La causa de l'error és determinada per la interpretació anomenada «opinió» o «suposició».

Com a conseqüència d'un seguit de percepcions repetides sobre un mateix objecte, la ment amb l'ajut de la memòria, que conserva els continguts sensibles, forma els «conceptes previs» -dits també, anticipacions, ja que precedeixen tota operació mental-. Aquests conceptes, condició necessària i prèvia del coneixement racional, constitueixen un segon criteri de veritat.

L'error sempre és causat pel judici, que consisteix en una falsa correspondència entre la nostra imatge i l'objecte extern.

2-La física atomista d'Epicur.

Epicur adoptà el model d'interpretació física proposada pels atomistes per dues raons:

En primer lloc, perquè li permeté fonamentar científicament la seva teoria del coneixement -ja que introduí en el seu sistema la teoria dels «eidola o petites imatges» de Demòcrit, els quals van de l'objecte a l'òrgan sensorial i produeixen sempre la certesa-.

En segon lloc, per raons pràctiques i utilitàries, puix que creia que per mitjà de l'atomisme podria deslliurar els homes de les supersticions de la religió i orientar-los vers una vida feliç. Aquestes supersticions, que són la causa de l'angoixa i la intranquil·litat de les ànimes, es redueixen a tres, a saber: el temor a la mort i la vida posterior; el temor als Déus i a la seva justícia; i el temor a la fatalitat o encadenament universal de les coses de l'univers.

Epicur, seguint la teoria de Demòcrit, afirma que els elements últims dels quals està format l'Univers són els àtoms i el buit. Aquestes són les úniques substàncies reals, i fora d'aquestes dues realitats no existeix res més.

Els àtoms són unitats materials, extenses, compactes, invisibles, que ocupen un lloc o espai que és el buit.

Per a Epicur, les dues condicions necessàries per explicar l'origen del món a partir dels àtoms són: la força de la gravetat i el xoc interatòmic (que es produiria per una espècie de desviació espontània dels àtoms: el «clinamen»).

L'ànima humana, com a element que forma part de l'univers, està també formada per àtoms i consta d'una part racional i una altra d'irracional que és la vida. A partir d'aquesta interpretació mecanicista de la naturalesa del món i àdhuc de l'ànima, Epicur pot conjurar tots els temors que procedien de la religió. Així doncs, la por als Déus s'esvaeix per mitjà d'una comprensió científica de la naturalesa de les coses. La por a la mort també desapareixerà, ja que l'ànima deixarà d'existir quan es corrompi el cos, ja que sense ell no pot existir. La mort en conseqüència,

no l'hem de témer perquè ni és un mal ni un bé; mentre existim, la mort no és; quan la mort és, nosaltres ja no som. En el cas del tercer temor, si els àtoms tenen, com hem vist, una mena de moviment espontani que els fa desviar de la seva trajectòria, en aquest món res no és necessari, i sense necessitat no podem parlar pas de fatalitat. Aquesta espontaneïtat dels àtoms és la font de la nostra llibertat, som nosaltres, homes lliures, els senyors del nostre destí i cap força aliena a nosaltres no podrà governar sobre les nostres accions.

3-La moral hedonista d'Epicur.

L'objectiu de tota moral és la d'ordenar la conducta de l'home de manera que sigui possible assolir una vida feliç. Epicur, en la fonamentació ètica de la conducta humana, parteix del supòsit biològic que tot ésser per naturalesa cerca el plaer i evita el dolor. Es tracta d'una tendència innata, però què vol dir plaer? En primer lloc, no es tracta del plaer momentani i fugaç de les sensacions passatgeres. Aquestes sensacions sempre tenen com a conseqüència el dolor. Segons això, s'imposa un càlcul de plaers per a saber de tots els béns de què disposa l'home -externs, materials i espirituals-, quin d'ells és el més durador i comporta un mínim dolor. Un càlcul racional de plaers anteposa els plaers estàtics -això és, l'estat de goig que resulta de la possessió del bé- als dinàmics -procés d'eliminació del dolor encaminat a la consecució de sensacions agradables-. El plaer ètic, com a fonament de la felicitat és per tant la salut del cos i la tranquil·litat de l'ànima, causada per l'equilibri de les parts de l'organisme. És per això que solament els béns de l'esperit poden assegurar un equilibri del cos i de l'ànima, doncs són més duradors, estables i equilibrats.

L'única condició que imposa l'ètica hedonista per a aconseguir la felicitat és, per una banda, «l'apartheia», que consisteix a no tenir sofriments corporals, i per una altra «l'ataràxia», que significa la impertorbabilitat de l'ànima.

Segons això, és clar que l'home savi coneix allò que li convé tant al cos com a l'ànima per arribar a ser feliç. La vida de la felicitat no és pas possible sense la saviesa. D'aquesta manera, la moral hedonista d'Epicur conclou afirmant que aquesta vida feliç necessita una activitat ascètica que li permeti de refrenar la impetuositat del cos a favor d'un equilibri harmònic i estable, i a la vegada regular les apetències anímiques, a fi i a efecte de trobar la quietud i la pau espiritual. En aquest sentit, aquesta moral pressuposa l'autosuficiència de l'individu, consistent en una saviesa pràctica, puix que el saber esdevé la font de tota virtut.

L'ESTOÏCISME.

Zenó fundador de l'escola estoica, va néixer a Cition -a l'illa de Xipre-, l'any 332 a.c, i arribà a Atenes als vint-i-dos anys. Allà va completar el seu aprenentatge filosòfic i va donar les seves ensenyances en el Pòrtic Pintat de l'àgora (galeria anomenada «Stoa Poikile»), i allà va morir en el 262 a.c.

Els principals estoics són els següents:

Estoa antiga: Zenó, Cleantes (que va dirigir l'escola durant el període 262-232) i Crisip de Solos (que la dirigí des del 232 al 204).

Estoa mitja: Paneci de rodes (185-130) i Posidoni (135-55).

Estoa nova: Sèneca (1-65), Epictet (50-125) i Marc Aureli (120-180).

1-La lògica dels Estoics.

Segons l'estoïcisme, només existeixen individus i el nostre coneixement és sempre un coneixement d'allò que és singular i concret. En conseqüència, la sensació es converteix en l'única font de coneixement. Aquesta doctrina postulava la negació de l'existència d'idees innates, ja que l'ànima humana és necessàriament una «tàbula rasa», i per a poder conèixer quelcom necessita sempre sensacions. Segons la teoria estoica, el criteri de veritat és la representació comprensiva. En general, cal afirmar que una representació és la imatge que en el subjecte és causada per una impressió externa. Quan la representació es manifesta d'una manera clara i evident, l'esperit es veu obligat a acceptar-la com a tal -assentiment-. Per tant, en tot coneixement, ultra l'aspecte passiu que comporta el fet de rebre impressions des de fora, hi ha també una operació o activitat mental determinada per l'acte d'afirmació de la raó. És aleshores quan podem parlar de representació comprensiva.

Malgrat el caràcter empirista de la doctrina epistemològica, creien en l'existència de nocions i idees generals -anticipacions- que es formen per l'acumulació d'imatges o representacions. El coneixement vertader depèn sempre de dues condicions: és necessari que es doni una representació de les impressions i que el subjecte accepti la certesa d'aquesta representació per mitjà d'una afirmació o assentiment intern.

2-La física estoica.

La física estoica té una clara influència d'Heràclit, així com de Plató i Aristòtil. De la influència del pensament heraclitià, cal destacar-ne la interpretació de la physis com a força generativa de tots els processos que es produeixen en el cosmos i que regeix amb la seva llei necessària -en quant a logos- l'esdevenir de tots els fenòmens. Aquesta concepció fou matisada per la introducció de dos principis de naturalesa material: un de passiu, identificat amb la matèria -terme d'origen Aristotèlic- i un altre d'actiu -l'esperit o pneuma-. Aquests dos principis formen un únic tot.

El principi actiu és la raó immanent o Déu; i el passiu, la matèria sense cap mena de qualitat. El principi actiu dona vida a la naturalesa, conté les formes actives de totes les coses que es produeixen. Aquestes formes actives són com una espècie de llavors que, per mitjà de la seva activitat, van produint tots els éssers concrets i individuals.

La concepció de la physis estoica no és ni materialista ni espiritualista, Déu no és solament l'ànima del món, és, a més, el principi del qual procedeixen tots els elements -ell, per condensació, es transforma successivament en aigua, aire i terra-. El conjunt de tots aquest elements barrejats constitueix el cos de l'univers. Quan el món es troba en el seu estat d'existència, la realitat queda dividida en matèria i esperit; però quan el món sigui de nou absorbit pel foc, totes les coses estaran confoses en la unitat del primer principi. La idea principal d'aquesta doctrina és la llei coneguda pel nom de Fat o Destí, que estableix l'encadenament inexorable de totes les realitats del món, ja que a l'univers tot està lligat i res no pot succeir d'una manera arbitrària i atzarosa.

3-La dimensió individual i social de l'ètica estoica.

El discurs ètic dels estoics és expressat per l'axioma, formulat per Cleantes, segons el qual la tendència de tot ésser té per objecte la conservació de la seva naturalesa. En relació amb els homes, viure d'acord amb la naturalesa vol dir viure segons els dictàmens de la raó. Aquest és el fi que determina l'actuació universal de cadascun dels éssers naturals. L'univers enter, igual com cada una de les seves parts, està sotmès a les lleis universals i inexorables de la raó universal. L'home, com a part de tot l'univers, no pot escapar-se de la necessitat natural.

En aquest context, és evident que tot està determinat per la força del destí o la providència del logos. L'home no és lliure per a canviar el rumb dels esdeveniments. L'única actitud que es pot adoptar per part de l'home és la submissió a l'inexorable destí.

Ja hem dit que, per als estoics, el bé o la fi de tots els éssers és obrar d'acord amb la seva pròpia naturalesa. I com que en relació amb l'home, la seva naturalesa és de caràcter racional, obrar segons la naturalesa significarà obrar segons la raó. Per la raó, al mateix temps que es viu segons la naturalesa, es viu també d'acord amb l'ordre universal.

La virtut és definida pels estoics com la raó recta o perfecta. Un home virtuós és aquell que no s'immuta pels esdeveniments externs, ni es deixa dominar per la impetuositat de les passions, com tampoc no està pendent de l'èxit, els honors, i la fama.

Tota acció realitzada per la recta raó és una acció bona; en canvi, les obres dolentes són fruit de la ignorància.

La saviesa consisteix a acceptar allò que un és, conèixer que tot està predeterminat pel destí i que el millor per a l'home és obrar d'acord amb la raó universal.

L'home és considerat un ciutadà del món. De l'individualisme radical d'Epicur hem passat al cosmopolitisme dels estoics, ja que els homes, en participar d'una mateixa naturalesa, han de participar per aquesta raó d'una societat universal.

L'ESCEPTICISME.

L'escepticisme, des del punt de vista teòric, és una actitud que postula la impossibilitat d'obtenir un coneixement cert i segur, ja que totes les coses són, en última instància, incognoscibles. L'iniciador d'aquesta tendència fou Pirró D'Elis, el qual, influït pel relativisme dels sofistes, afirmava que la raó humana era incapaç de conèixer l'essència íntima de la realitat. Mai no podem saber com són les coses; l'únic que coneixem és com es manifesten per a nosaltres. Tant les sensacions com les opinions que els homes obtenen a partir de les percepcions sensibles són diferents. És per això que a tota opinió que creiem encertada se li pot oposar la seva contrària; que dues opinions contradictòries poden ser certes per a diferents persones; que no existeix una veritat absoluta i vàlida per a tothom. No afirmar res, ni negar res, ni preferir una cosa més que una altra, sinó dubtar de tot és l'actitud més assenyada. El savi és la persona que s'absté sempre de judicar, perquè sap que la ment humana mai no podrà arribar a descobrir la realitat íntima de les coses.

Així en l'aspecte moral ens trobem amb un relativisme ètic.

Segons l'escepticisme res no és mai bo ni dolent, ni just o injust, puix que el que per a un és el bé, per a un altre és tot el contrari. Davant d'aquesta situació, només ens resta una perfecta reserva en els nostres judicis. Per mitjà d'aquesta renúncia voluntària l'home podrà assolir la seva felicitat. I és precisament per la renúncia que hom pot aconseguir una indiferència absoluta enfront dels béns externs, la qual cosa ens proporcionarà una quietud i tranquil·litat en l'ànima. És el savi l'únic que pot practicar l'abstenció de tot judici, ja que ell sap que la causa de tots els mals i de la intranquil·litat de l'esperit és sostenir i afirmar com a certes les nostres opinions.

La doctrina de Pirró.

"Les coses són indiferents i, per tant, no ens diuen res; en conseqüència, si no podem afirmar-ne res, no és perquè els nostres sentits i judicis siguin ineptes: són les coses mateixes que són in-diferents, in-commesurables, in-avaluables".

Text d'Aristocles.

"Car res no és bell o lleig, solia dir, ni just o injust; i semblantment, respecte de totes les coses, que no existeix res en veritat i que els homes ho fan tot per convenció i costum, car una cosa no és més que una altra".

Diògenes Laerci, 9, 61.

SÈNECA.

"Així doncs, d'acord en això amb tots els estoics, m'atenc a la naturalesa de les coses; la saviesa consisteix en no apartar-se d'ella i formar-se segons la seva llei i el seu exemple. La vida feliç és, per tant, la que està conforme amb la seva naturalesa; la qual cosa tan sols pot succeir si, primer, l'ànima està sana i en constant possessió de la seva salut; en segon lloc, si és enèrgica i ardent, magnànima i pacient, adaptable a les circumstàncies, cuidadosa sense angoixa del seu cos i del què li pertany, atenta a les demés coses que serveixen per a la vida, sense admirar-se de cap; si usa dels dóns de la fortuna, sense ser esclau d'ells."

Sèneca "*Sobre la Felicitat*", cap.3.

EPICUR.

"Per això diem que el plaer és el principi i la fi de la vida feliç, perquè l'hem reconegut com a bé primer i congènit, a partir del qual iniciem qualsevulla elecció o aversió, i ens hi referim jutjant els béns segons la norma del plaer i del dolor. I puix que aquest és el bé primer i connatural, per aquest motiu no escollim tots els plaers, sinó que de vegades renunciem a molts, quan se'n desprèn una incomoditat encara més gran. I molts dolors els considerem preferibles als plaers, si ens reporten un plaer encara més gran quan més temps hàgim suportat el dolor. Cada plaer per la seva pròpia naturalesa és un bé, però no tots s'han d'escollir. De manera semblant cada dolor és un mal, però no sempre s'ha de defugir el dolor. A mesura dels guanys i perjudicis s'ha de jutjar sobre el plaer i el dolor, car de vegades el bé es converteix en mal, i d'altres el mal és un bé.

(...)

Quan diem que el plaer és l'única finalitat, no entenem els plaers dels dissoluts o dels cràpules, tal com alguns que desconeixen la nostra doctrina o no hi estan d'acord o la interpreten malament, sinó el no sentir dolor al cos ni traspals a l'ànima. Car ni els banquetes i les festes contínues, ni el gaudir de jovenets i dones, ni els peixos ni altres aliments que ofereixen les taules ben servides ens fan la vida agradable, sinó el judici encertat que examina les causes de cada acte d'acceptació o de refús i sap guiar les nostres opinions lluny d'aquelles que omplen l'ànima d'inquietud. D'això n'és principi i màxim bé el seny, i per aquest motiu el seny -origen de totes les altres virtuts- és més apreciable que la mateixa filosofia, i ens ensenya que no existeix una vida feliç sense ésser al mateix temps assenyada, bella i justa, ni és possible de viure amb prudència, bellesa i justícia, sense ésser feliç.

Car les virtuts són connaturals a la vida feliç, i el fet de viure feliçment va sempre acompanyat de la virtut".

Epicur, "*Lletra a Meneceu*", 128-132.

Epicur *Carta a Meneceu*

Epicur a Meneceu, salut.

Que ningú, pel fet de ser jove no dubti a filosofar, ni per haver arribat a la vellesa no es cansi de filosofar. Ja que, per assolir la salut de l'ànima, mai no s'és ni massa jove ni massa vell.

Aquell que diu que encara no li ha arribat l'hora, o que ja li ha passat l'edat de filosofar, és com el que diu que per a la felicitat no ha arribat encara el moment, o bé que ja li ha fugit. Per tant, han de filosofar el jove i el vell. El vell perquè tot envellint es mantingui jove de felicitat gràcies als records passats. El jove perquè pugui ser jove i vell alhora per la seva impertorbabilitat enfront del futur. Ens cal meditar, doncs, sobre les coses que ens reporten felicitat, ja que si posseïm la felicitat, ja ho tenim tot, i si ens manca la felicitat, fem tots els possibles per posseir-la.

Medita i practica els principis que sempre t'he recomanat, tot considerant-los com a elements necessaris per assolir una vida feliç. Considera abans de tot la divinitat com un ésser incorruptible i feliç, tal com ens suggereix la noció comuna d'allò diví, i no li atribueixis mai res de contrari a la seva immortalitat ni impropï de la felicitat. Pensa que li correspon tots aquells atributs que contribueixen a mantenir-li la felicitat plena juntament amb la immortalitat. Perquè sí que hi ha déus, el coneixement que en tenim és evident, però no són tal com la majoria de la gent creu. La gent els atribueix qualitats contradictòries amb la noció que en té. Per tant, no és impiu qui renega dels déus de la majoria de la gent, sinó qui aplica les opinions de la majoria de la gent als déus; perquè les afirmacions de la gent vulgar sobre els déus no són nocions prèvies, sinó suposicions falses. Segons aquestes falses suposicions els majors mals i els beneficis més grans provenen dels déus. Els déus, lliurats contínuament a les seves pròpies virtuts, només accepten i es fan estimar pels seus semblants, i consideren estrany tot allò que no és de la mateixa mena.

Acostuma't a pensar que la mort no és res per a nosaltres, ja que tot el bé i el mal resideixen en les sensacions, i precisament la mort és la privació de la sensació. Per tant, el fet de conèixer correctament que la mort no és res per a nosaltres ens fa satisfactòria la mortalitat de la vida: no perquè hi afegixi un temps infinit, sinó perquè ens lliura de l'enyorança desmesurada d'immortalitat. Viure no té res de temible per a qui està convençut que el no viure no té res de terrible. Per tant, és un estúpid aquell que afirma témer la mort no perquè li dolgui en el moment que es presenti, sinó perquè pateix preveient-la: ja que allò que en presentar-se no ens fa mal, no té sentit que ens angoini durant l'espera. El més terrorífic dels mals, la mort, no ens afecta en absolut a nosaltres, perquè mentre som vius, la mort no existeix; i quan la mort és present, nosaltres ja no hi som. Així doncs, la mort no és real ni per als vius ni per als morts, perquè, dels primers, n'està allunyada i, quan s'apropa als segons, aquests ja han desaparegut. Malgrat això, la majoria de la gent tan aviat refusa la mort com el més gran dels mals, com la demanen com al remei dels mals d'aquesta vida. El savi ni rebutja de viure ni té por de no viure, perquè per a ell ni el viure és un mal, ni considera tampoc un mal la mort. I

així com, entre els aliments, no escull els més abundants, sinó els més agradables, de la mateixa manera no és el temps més llarg que li és més dolç, sinó el de plaer més intens.

Aquell qui exhorta el jove a una bona vida i el vell a una bona mort no té seny, no solament per totes les coses agradables que té la vida, sinó també perquè la meditació i l'exercici de viure bé i el de morir bé són una mateixa cosa. I encara molt pitjor aquell qui diu que és bell no haver nascut, però, ja que s'ha nascut, travessar les portes de l'Hades com més aviat millor.

Perquè, si això ho diu convençut, per què no plega de viure tot seguit? En té tot el dret, si s'ho ha pensat bé. Contràriament, si és que ho diu de broma, tracta amb banalitat afers que no ho permeten.

Cal recordar també que el futur no és del tot nostre, però tampoc no ens deixa de pertànyer del tot. Per tant, no hem d'esperar-lo com si s'hagués d'acomplir amb tota seguretat, ni hem de desesperar com si no hagués de realitzar-se mai.

Igualment, s'ha de saber que dels desitjos, els uns són naturals i els altres vans; i entre els naturals, n'hi ha que són necessaris i altres solament naturals. Dels necessaris, els uns són indispensables per assolir la felicitat, altres per al benestar del cos, altres per a la vida mateixa. Si coneixem bé aquests desitjos, sabrem relacionar cada elecció o cada rebuig a la salut del cos o a la tranquil·litat de l'ànima, ja que aquesta és la finalitat d'una vida feliç. En vista d'això realitzem totes les nostres accions: per no patir ni sentir torbació. Tan aviat ho posseïm, qualsevol tempesta de l'ànima s'asserena, i l'home ja no té res més per desitjar, ni busca cap altra cosa que li ompli més el bé de l'ànima i del cos. Ja que, del plaer, en tenim necessitat quan patim per la seva absència, però quan no sentim dolor, tampoc no el necessitem.

Per això diem que el plaer és el principi i el fi de la vida feliç, perquè l'hem reconegut com a bé primer i connatural, a partir del qual iniciem tota elecció o rebuig, i ens hi referim jutjant els béns segons la norma del plaer i del dolor. I ja que aquest és el bé primer i connatural, per aquest motiu no escollim tots els plaers, sinó que de vegades renunciem a molts, quan se'n segueix una incomoditat més gran. I molts dolors els considerem preferibles als plaers, si ens donen un plaer encara més gran quan més temps hàgim suportat el dolor. Tot plaer per la seva pròpia naturalesa és un bé, però no tots s'han d'escollir. De la mateixa manera, tot dolor és un mal, però no pas tots s'han d'evitar sempre. Cal jutjar totes aquestes coses amb una justa mesura en vista dels guanys i dels perjudicis, ja que de vegades ens servim del bé com d'un mal i, a l'inrevés, del mal com d'un bé.

L'autosuficiència la considerem un gran bé, no perquè sempre ens hàgim de conformar amb poques coses, sinó a fi que, si no posseïm gaire, el poc ens sigui suficient. Perquè estem convençuts que de l'abundor en gaudeixen més dolçament aquells que menys la necessiten, i que tot el que la naturalesa demana és fàcil d'obtenir, i difícil allò que és va.

Els aliments senzills proporcionen el mateix plaer que un àpat exquisit, quan satisfan plenament el dolor de la fam; i el pa i l'aigua produeixen el més gran plaer quan se'n nodreix qui en té necessitat. Estar acostumat a una alimentació senzilla i sobria és saludable, i ens ajuda a ser emprenedors en les ocupacions de la vida. I si algun cop

participem d'una vida més luxosa, ens trobem en més bona disposició i més valents davant l'atzar.

Quan diem que el plaer és l'única finalitat, no es tracta dels plaers que cerquen els dissoluts o els cràpules, tal com diuen alguns que desconeixen la nostra doctrina o no hi estan d'acord o la interpreten malament, sinó el no sentir dolor al cos ni trasbals a l'ànima. Perquè ni els convits i les festes contínues, ni el gaudir de jovenets i dones, ni els peixos ni altres aliments que ofereixen les taules luxoses ens fan la vida feliç, sinó el judici encertat que investiga les causes de cada acte d'acceptació o de rebuig i sap guiar les nostres opinions lluny d'aquelles altres que omplen l'ànima d'inquietud. De totes aquestes coses n'és principi i màxim bé el seny, i per aquest motiu el seny, origen de totes les altres virtuts, és més apreciable que la mateixa filosofia, i ens ensenya que no existeix una vida feliç sense ser al mateix temps assenyada, bella i justa; ni és possible viure amb seny, bellesa i justícia, sense ser feliç.

Ja que les virtuts són connaturals a la vida feliç, i el fet de viure feliçment va sempre acompanyat de la virtut.

Perquè, qui podries considerar superior a aquell que té opinions piadoses envers els déus i es mostra impàvid en relació a la mort, que coneix què és el bé segons la naturalesa i té clara consciència que el límit dels béns és fàcil d'assolir i el límit dels mals, al contrari, és de poca durada o bé comporta penes lleugeres, que es burla del destí que alguns consideren senyor absolut de totes les coses, afirmant que algunes es produeixen per necessitat, altres casualment, altres, en fi, depenen de nosaltres, ja que veu que la necessitat és irresponsable, l'atzar inestable, en canvi la nostra voluntat és lliure i per aquest motiu digna de merèixer retrets o lloances? Gairebé era millor creure en els mites sobre els déus que ser esclau de la predestinació dels físics; ja que aquells ens donaven l'esperança de poder commoure els déus mitjançant les ofrenes; el destí, en canvi, és implacable. El savi no considera l'atzar com una divinitat, tal com creu la majoria de la gent, ja que cap acte dels déus no es troba mancat d'harmonia, ni considera l'atzar com una causa no fonamentada en la realitat, ni creu tampoc que doni als humans cap bé o cap mal respecte a la seva vida feliç, sinó tan sols que l'atzar és l'origen de grans béns i de grans desgràcies. El savi creu que val més ser assenyadament desgraciat que insensatament feliç; però és d'altra banda millor que en les nostres accions el bon judici sigui coronat per la fortuna.

Totes aquestes coses i d'altres semblants, medita-les i exercita-les dia i nit en el teu interior i en companyia d'algú que se t'assembla, i mai, tan despert com en somnis, la teva ànima no patirà torbació, sinó ben al contrari, viuràs entre els humans com un déu. Perquè no s'assembla gens a un mortal l'ésser humà que viu entre béns que no moren.